

Kropskontakt i spændingsfeltet mellem dans, kamp og leg

Helle Winther

Institut for Idræt, Københavns Universitet

Publicerad på Internet, www.idrottsforum.org (ISSN 1652-7224) 2004-04-06

Copyright © Helle Winther 2004 All rights reserved. Except for the quotation of short passages for the purposes of criticism and review, no part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the author.

Under 2003 och 2004 har en fortbildningskurs med namnet Kamp, kraft og kropskontakt genomförts på Institut for Idræt vid Københavns universitet. Utifrån ett empiriskt material som bygger på egna observationer såväl som på andra deltagares reflektioner, genomför HelleWinther fenomenologiska och djuphermeneutiska analyser, och hon för en ingående och tankeväckande diskussion om relationen mellan fysisk kontakt och medvetandeutveckling, sinneförnimmelser och existens med resonans hos Merleau-Ponty.

Helle Winther är intresserad av rörelsepedagogikens möjligheter och konsekvenser, och hon ger i artikeln åtskilliga prov på dess potential för expressivitet, närvaro och kontakt. Dans, kamp och lek är universella, precivilisatoriska uttrycksformer som rymmer urkrafter som är på väg att läggas i träda, och Winther vill utmana oss: vågar vi släppa loss livets inneboende krafter och möta kött, blod och kärlek?

At kæmpe på livet løs

De sidder ryg mod ryg og skubber til hinanden. Lærere, fysioterapeuter og pædagoger. De kender endnu ikke hinandens navne og professioner. Som en del af den kommunikative udforskning starter vi med at mødes krop til krop. Så begynder de at skubbe alle steder på hinandens kroppe. Rummet emmer af varme, tæthed, råb og inciterende musik. Dobbelt kroppe bevæger sig hurtigt, adræt og overrumplende rundt overalt på gulvet. Nu bevæger de sig også op og ned. Sveden løber ned af kinderne. Det drypper og de kæmper bare på livet løs. Bagefter ser de på hinanden med åbne glade blikke, som om de allerede nu deler en fælles erindring om et øjeblikks vildskab.(Cph 20/1 2004)

På livet løs.

Kan livet kæmpes, danses og leges løs eller er det ofte holdt i for stramme tøjler?

Ovenstående øjebliksbillede er fra et efteruddannelseskursus med titlen ”Kamp, Kraft og Kropskontakt” afholdt på Institut for Idræt, Københavns Universitet i 2003 og 2004. På kurset arbejdede vi i spændingsfeltet mellem kamp, leg og dans og undersøgte hvilke potentialer, der ligger gemt i den tætte kropslige kontakt. I en ekspressiv smeltedigel arbejdedes der i en uge med judo, ekspressiv dans, capoiëra, afrikansk dans, kontaktimprovisation og leg.

Formålet med denne bevægelse-spædagogisk orienterede artikel er at indkredse begrebet kropskontakt og give bud på, hvorfor arbejdet med dette begreb i dans, leg og kamp kan være et fundamentalt råstof og få essentiel betydning i mange vidt forskellige professionelle og uddannelsesmæssige sfærer.

Det empiriske materiale bag artiklen er inspireret af fænomenologiske og dybdehermeneutiske forskningsmetoder. Mit ærinde er i min empiri at forsøge at indfange de personlige erkendelser og den sanselige kommunikation gennem deltager-notater og øjebliksbilleder fra kurset

også kaldet sceniske oplevelsesbeskrivelser (Lorenzer, 1981; Nagbøl, 1994; Engel, 2002, Rønholt, Holgersen, Fink-Jensen, Nielsen 2003; Sparkes, 2003)

Kropskontakt – et eksistentielt potentiale

Varme og trætte danser de sammen to og to. Den ene har lukkede øjne den anden fører stille partnerens bevægelser gennem tegn fra krop til krop. I kampen var kropskontakten tæt og direkte. Nu er det som om enhver lille bevægelse og berøring fortættes. Hænder sanser sig frem på en ukendt krop. En centimeter tættere på - og en fod træder tilbage. Åndedræt høres. Sanseligheden åbner sig. (Cph. 21/1. 2004)

Kropskontakten bevæger sig mellem det hårde og det bløde. Det er som om kampen og legens direkte konfronterende kontakt åbner for et mod til at bevæge sig ind i den mere intime sfære i denne dans. Langsomheden og stilheden intensiverer tydeligvis sanserne og kropstegnenes betydning. Mange udsagn fra kursisterne vidner om at arbejdet med kropskontakt i spændingsfeltet mellem kamp og dans var befriende, ualmindeligt, sjovt, berørende, grænseoverskridende og vigtigt. Hvorfor?

Rammer denne uges eksperimentarium i det kropskulturelle landskab et brændpunkt, der rækker langt ud over den bevægelsepædagogiske sfære? Rammer arbejdet med kropskontakten noget grundlæggende og essentielt på både pædagogiske, personlige, og samfundsmæssige niveauer?

I alle bevægelsesmæssige aktiviteter på kurset arbejdedes der pædagogisk set meget bevidst ud fra et fænomenologisk og energetisk udgangspunkt, som tydeligvis har sat spor i deltagerne. Kroppen opfattes her i selve tilgangen til praksis som en levende og erfaret enhed i lighed med Merleau Pontys begreb ”den levede krop”. Merleau-Ponty er tvetydighedens filosof og har været banebrydende for en ny og anderledes opfattelse af menneskets krop. Fænomenologien bryder med de klassiske opdelinger af begrebspaar som subjekt–objekt, indre–ydre, sjæl–legeme (Merleau-Ponty, 1994; Hangaard-Rasmussen, 1995). Merleau-Pontys filosofi om den ekspressive krop og dens særlige eksistensmåde byder derimod ind med et kropssyn, som er anderledes dobbelttydigt (Merleau-Ponty 1994, Hangaard-Rasmussen 1995; Zahavi; 2003; Rønholt, Holgersen, Fink-Jensen, Nielsen 2003). Alle aspekter af livet ses som ”levede”. Natur og kultur, krop og sjæl er intimt forbundne. Det levede liv og dermed vores livsverden er centreret omkring nogle grundlæggende eksistentielle livsvilkår. Den levede krop, det levede rum, den levede tid og de levede menneskelige relationer er alle livsverdensesksistentialer (Manen 1990, Rønholt 2003). Etymologisk set peger ordet eks-istens på overskridelse af et ståsted. Vi er altså i kraft af vores kropplighed ikke statiske men bevægelige, modtagelige og udrustet med et potentiale til at gå i kontakt med vores omverden (Kayser Nielsen, 1997)

Kontakten til egen krop og andres kroppe opfattes derfor i denne dans og kamp kontekst ikke bare som relationer mellem objektive fysiske størrelser, men også som kontakt til dybest set eksistentielle kroppe. Kroppe der ånder af liv, ekspressivitet og modtagelighed. Kroppe der i det dansende og kæmpende bevægelsesrum konstant udforsker egne potentialer, følelser og grænser. Spørgsmålet er om det moderne menneske i refleksivitetens tidsalder ofte bevæger sig *væk* fra kontakten til sådanne livsverdensesksistentialer, væk fra bevægeligheden og det ekspressive nærvær i egne og andres kroppe.

Omgå eller undgå? – Spejlinger i hverdagslivets kropslige kommunikation

Jeg har gjort mig mange nye tanker om, hvordan vi omgår eller måske nærmer undgår hinanden rent fysisk i hverdagen. Det vil jeg bestemt gøre en indsats for at ændre. Jeg må starte med mig selv (Cph. deltagernote 24/1 2004)

En anden deltager skriver: Aflæsning og sansning. Møder i kød og blod. Alle lag skrælles af. Varme sikkerhed og mod (Cph. deltagernote 24/1 2004)

Hvorfor opleves kontakten i kamp og dans som møder i kød og blod, som lag der skrælles af, som noget der giver varme sikkerhed og mod? Med en omvendt analyse af disse deltagernotater kan man måske slutte at varme, sikkerhed og mod *ikke* er konstant tilstede i det moderne menneskes oplevelsesverden. Denne verden er måske i kraft af kompleksiteter domineret af kommunikation i mange ”lag” og møder, der netop *ikke* er tydelige via ”*kød og blod*”. *Undgås* vi mere end vi omgås?

I dagligdagens univers afspejler den kropslige kommunikation en dynamik mellem bevidste og tilsyneladende ikke bevidste tegn. Hos Damkjær kaldes de bevidste tegn for overkoder, hos Goffman, det vi afgiver – altså *iscenesættelsen*. Iscenesættelsen manifesterer sig

som *artifacts*, underforståede koder og meddelelser i påklædning, make up, omgivelser, bevidste placeringer og bevidste aktivitets- og relationsvalg (Goffmann, 1957; Damkjær, 1991). Overkoderne er måske i det senmoderne samfund vigtigere end nogen sinde. I en hastig uoverskuelig og pulserende verden, hvor vi i høj grad skal skabe os selv, bliver det også vigtigt at signalere til omgivelserne hvem vi er, eller ihvertfælde, hvem vi gerne vil *opfattes* som! Det talte sprog er i denne sammenhæng også fyldt med koder, både overkoder og de følelsesmæssige signaler, som ligger i stemmens klang og pauser også kaldet *paralanguage*. Underkoderne kommunikation er de kropslige reaktioner og signaler, som er underforståede og tilsyneladende ikke bevidste, underkoderne indeholder også begrebet *proximic*, vores territorialgrænser (Gebauer & Wulf 2001; Hall 1973).

Hvornår og hvordan opretholder vi vores personlige og intime rum kropsligt og afstandsmæssigt? Territorialgrænserne er dynamiske og fortæller afstande og nærhed mellem kroppe. Kroppens rum kan opdeles i 4 forskellige rum: det intime, det personlige, det sociale og det offentlige, bevægende sig fra den nære fysiske kontakt med nærsanser, lugte og kropswarme i det intime rum til større og større fysisk afstand og pejling med fjernsanser i de øvrige rum (Gebauer & Wulf 2001; Hall 1973). Vi bevæger os hele tiden ind og ud

af de forskellige rum og placerer os i forhold til hinanden afhængigt af kontekst og relation. Ofte tænker vi ikke over, hvordan vi opretholder territorialgrænserne, men vi mærker tydeligt, når de overskrides. Underkoderne står ofte i kontrast til det talte sprog og vores overkoder, hvorved der kan opstå forvirringer i kommunikationen. Der bliver sagt et med ord, men kroppens sprog fortæller noget andet. Underkoderne kan være umiddelbare reaktioner, som fortæller om den følelsesmæssige tilstand i situationen. Underkoderne vil dog også altid være både kulturelt, historisk og personligt

bestemte og dermed indlejrede i den levede krop. Balancegangen mellem overkoder og underkoder kræver mere og mere kompleks og symbolsk kommunikation og kendskab til tegn i mange forskellige sociale arenaer. Denne balancegang kræver kendskab til mange underforståede ”lag”. Manglende mestring af kommunikationens kompleksitet kan skabe forstyrrelser, forvirring, angst og mod-løshed. Der skal ikke meget til at træde ved siden af og i symbolsk forstand miste fodfæstet. Derfor kan arbejdet med kropskontakt, kamp og dans være betydningsfuldt. Tilsyneladende underforståede normer perforeres og der arbejdes spontant og bevidst med klare, enkle signaler som i kraft af den kropslige kommunikation er en synliggørelse en del underkodelag.

Der leges konstant med dynamikken i øjeblikkets territorialgrænser og denne levende undersøgelse med modkulturelle nære møder kan være en katalysator for personlig og social udvikling med kroppen som guide. Her skabes muligheden for at opleve kontakt som

”kød og blod” muligheden for i klarheden at mærke ”mod, varme og sikkerhed”- og ikke mindst at tage ved lære af de erkendelser det måtte bringe.

Dobbelt-berøring og oprindelig kommunikation

De tager fat, hvor de kan komme til – i ben, arme, mave, lår. Det er gulvkamp og den der først får en kropdel uden for måtten taber. Der kæmpes voldsomt, indædt og indimellem med brølende latter. Efter afgørelsen skiftes der partner. Inden skiftet ser de lige hinanden an - afmåler hinanden med glimt i øjet og et intenst nærvær parat til at reagere på enhver uforudset handling.

Afmålingen med øjnene er en direkte læsning af kropslige tegn. Hvor er du, hvor er jeg?

I den kontante kropslige kamp er der ligeledes en konstant afvejning af hinandens kraft og styrke og en hurtig pejling på resonanspunktet afgør, hvor hårdt, hvor og i hvem der tages fat.

Kropskontakten synes at slippe kampgejsten, umiddelbarheden og latteren fri. Hvorfor?

Mennesket kan ikke leve uden kropskontakt. Kropskontakt er den mest oprindelige form for social kommunikation for både dyr og mennesker og manglende kærlighed og kropskontakt kan være livstruende for små børn (Argyle, 2002). Den sanselige kommunikation gennem kropskontakt kalder Argyle for en dobbelt berøring og starter allerede før et barn bliver født. Kropskontakten berører i samme nu begge parter (Argyle, 2002). Dobbelt-berøringen er den primære kommunikationsform i de førstes leveår, hvor en stærk arm, en rund hofte, et blødt bryst og en varm hånd er med til at give det lille barn kontakt, grænser og tryk og har stor betydning i de emotionelle lag.

Alle andre former for både nonverbal og verbal kommunikation befinder sig på langt senere udviklingstrin (Argyle, 2002). Kropskontakten har altså en afgørende betydning for vores tidlige og umiddelbare fornemmelse af, hvem vi selv er. Gennem berøring bliver de mest grundlæggende former for interpersonel kommunikation formidlet.

I begyndelsen er nærsanseligheden. Både i forhold til det lille barns udvikling og i forhold til vores civilisations udvikling spiller forholdet mellem nærsanser og fjernsanser en betydelig rolle. Engagement hænger sammen med brug af nærsanser, smag, lugt og følesans, mens distancering er knyttet til fjernsanser - syn og hørelse. Ved nærsanserne er afstanden mellem subjekt og objekt lille, ved fjernsanserne gør den modsatte dynamik sig gældende (Elias, 1976; Kayser Nielsen, 1997). Her er muligheden for større intellektuel forståelse til gengæld bedre. Nærsanserne bliver i forhold til den vestlige civilisations-udvikling regnet for mindreværdige sanser og er set i civilisationshistorisk lys gledet i baggrunden til fordel for fjernsanserne og øget selvkontrol (Elias, 1976; Kayser Nielsen, 1997). Forholdet til kropskontakten – måden at forholde sig til hinanden på og grænserne for, hvad der er tilladt og ikke tilladt kultureres altså som nævnt langsomt ind kroppen i overensstemmelse med den kultur, barnet vokser op i. I den vestlige verden er der i kraft af materialismen, individualiseringen og civilisationsprocessen en stærk tendens til at stimulere fjernsanserne betydeligt allerede hos det helt spæde barn. Det køres i barnevogn og autostol, sover i egen seng og passes tidligt af professionelle, hvorimod børn i 3. verdens

lande oftest bæres på ryggen, ammes længe og sover i tæt kropskontakt med voksne i et nærsanseligt kontinuum.

Uanset kultur overtages den tætte kropslige kontakt af mere og mere symbolske, non-verbale kommunikationsformer og for voksne er kropskontakten i mange kulturer stærkt indskrænket – ofte tabuiseret - og selvkontrolleret og kun praktiseret under bestemte socialt definerede omstændigheder som i kærlighedsrelationer, i kontakten med børn eller i bestemte kulturelle arenaer (Argyle, 2002; Kayser Nielsen 1997).

Hvis kropskontakt kan være med til at støtte grundlæggende kommunikationsformer og give os fornemmelsen af, hvem vi selv er med vore grænser og potentialer er spørgsmålet, om vi i den vestlige senmoderne samfund i kraft af den dominerende fjernsanseligheds fokus på internet, fjern-syn og overkodekommunikation også mister eller utydeliggør væsentlige kommunikationsredskaber. Konsekvensen af denne uligevægt på både samfundsmæssige og personlige niveauer kan resultere i mange sociale og personlige problemer især for særligt udsatte grupper.

I kropskontaktens rum bliver såkaldt ”normale” kommunikationsformer i kraft af dansens, kampens og legens væsen udfordret, udforsket og sat ud af spillet, mens andre rammer bliver skabt. Gennem den legende og tætte kropslige tilgang smelter elementer af kontrollen, rollerne, iscenesættelsen gradvist. Det synes som om arbejdet med kropskontakten, nærsanseligheden og den dobbelte berøring skaber en direkte adgang til de prærefleksive oprindelige kommunikationsformer, som så snart de åbnes rammer umiddelbare og ofte nedfrosne ressourcer, som kan nyskabes, generobres og skabe en fælleshed og åbenhed på tværs af professionsgrænser og personlige sfærer.

Dansen, legen og kampen – bevægelser mellem det hårde og det bløde

Der har været stor indlevelse i det åndelige/ samvær/energien og en tæt kontakt med det legende menneske. Jeg har oplevet en energi og kraft, som jeg ikke troede mulig. ((Deltagernote 24/1 2004. Cph)

Indlevelse i samvær og energi. Kontakt til det legende menneske.

Hvad indeholder bevægelsesfænomenerne dans, leg og kamp- og hvorfor er de i vores fortolkning særlige brugbare i arbejdet med kraft og kropskontakt?

Dans, kamp og leg er bevægelsesfænomener, som alle har universelle kvaliteter, selvom de transformeres gennem et kulturelt udtryk. Dans, kamp og leg har eksisteret i alle kulturer til alle tider og er i deres essens prækulturelle. Dyr leger og lærer deres kræfter at kende gennem kamp. Chimpanser danser (Eichberg, 1987; Huizinga, 1993; Winther, 2001/2002).

Der må altså være potentialer i disse bevægelsesformer, som i kraft af deres væsen har en let adgang til kroppens grundlæggende kommunikative ressourcer og ekspressive eksistens.

Claus Bøje ser begreberne kamp, dans, leg og fordybelse som værende helt centrale også set ud fra et præstationsorienteret idrætsligt perspektiv (Bøje, 2002).

Kampen ser han som et fascinerende og udviklende grundlag for menneskers møde, fordi den i en komprimeret form tematiserer en central udfordring i den menneskelige eksistens og udvikling. Kampen blotlægger gennem modstand muligheden for at opleve, hvordan den enkeltes fysiske og psykiske præstation sættes på prøve. Kampen inviterer dermed til en grundlæggende identitetsafklaring (Bøje, 2002).

Legen kan give adgang til skabende sider. Legen henter sin grundlæggende mening i den psykologiske spænding, den skaber. Den er alvor, men alvor af en anden orden end den, der findes uden for legens rammer. I legen afprøves livets alvorlige sider. Vi leger liv/død, fangen og fri. Dansens er den ekspressive og ekstatiske dimension af kropsudfoldelsen og har rødder i glæden og livslysten, selvforglemmelsen, spontaniteten og den rytmiske forening (Bøje, 2002; Winther, Engel, Nørgaard, Herskind, 2001/2002). Derfor etablerer dans, kamp og leg et spændingsfelt som igennem legens lethed, kampens identi-

tetsafklaring og dansens livslyst – danner grobund for et udviklingsorienteret rytmisk kraftfelt. Rytmen kan ses som det begreb, der sammensmelter åndedræt og tyngde. Rytmen er central for idrætten og grundlæggende for al livsudfoldelse, hvis den beskrives som den spænding energi og kraft, der forener helhedens mange elementer. Etablering af rytme er derfor afgørende for at komme til udfoldelse i dans, leg og kamp og for at skabe en forbindelse med den enkeltes indre og ydre verden (Bøje, 2002; Winther, Engel, Nørgaard, Herskind, 2001/2002).

Rhythmos betyder bølgebevægelse på græsk og har forbindelse til begreberne flow og energi. Energi er et differentieret fænomen, som verden over beskrives på forskellige, men ofte nært beslægtede måder. Der har eksisteret et koncept for livsenergi i næsten alle civilisationer. Disse energiforståelser har dybest set bygget på relationen til naturen, til solen, jorden, vinden og vandet. Mange af disse energiforståelser ser også åndedrættet som fundament for energien. Energiens kvaliteter beskrives ofte i 2 komplementære modsætninger (Eichberg 1987; Sabetti, 1986; Engel 2001). I østlige energiforståelser og mange kampkunstk kontekster arbejdes der med begreberne *yin* og *yang*. De to polariteter er i princippet i en uendelig forbindelse. Yin som oprindeligt betød den skyggefulde side af bjerget ses udtrykt gennem en energi, som er symboliseret af månen, jorden og det feminine princip, yang som oprindeligt betød den solfyldte side af bjerget er modsætningen, som hentyder til solen, himmelen og den maskuline virilitet. Yin og yang, mødes i et gensidigt symbol, som kaldes Tao. Rytme, kraft og energi er i kamp og dans forbundet med disse dynamikker. I kampkunst arbejdes der med både hengivenhed, flexibilitet og kraft og i dansen med balancen mellem det mandelige og kvindelige manifesterende sig som forskellige kulturelle og personlige udtryk og relationer i f.eks afrikansk dans, ekspressiv dans og kontaktimprovisation. Det legende

menneske er i kontakt med de skabende, ekspressive og udviklende sider af sig selv, for legen kender ingen alder.

Er kropskontakt en kærlighedserklæring? – Bevægelsespædagogiske muligheder og konsekvenser

Kropskontakt er en kærlighedserklæring (Cph. deltagernote 24/1 2004).

At erklære sin kærlighed er ofte forbeholdt udvalgte personer. Her er det skrevet som en note til en oplevelse i et midlertidigt fællesskab, hvor kontakten mellem mennesker altså oplevedes intenst. Hvilke muligheder, konsekvenser og risici giver arbejdet med kropskontakt – og kærlighed som bevægelsespædagogisk arbejde? Som beskrevet gennem artiklen er der ingen tvivl om, at det dansende, kæmpende og legende felt kan åbne for grundlæggende potentialer i arbejdet med ekspressivitet, nærvær og kontakt. Det giver store muligheder for at arbejde med vidt forskellige målgrupper og fra mange forskellige professionelle vinkler specielt i felter, hvor identitetsprocesser kan gødes gennem kropskontakt og træning i ændringsparathed, flexibilitet og mod – om muligt i en dialektik mellem samfundsmæssige bevægelser og kropslige bevægelser i det enkelte individ.

Det *kræver* nemlig mod, styrke og flexibilitet at eksistere i det moderne samfund, som er præget af konstant nedbrydning, opbygning og fornyelse i en stadig større normpluralisme (Knudsen & Nejst Jensen, 2000). Med den kulturelle frisættelse er vi nok blevet frisatte, men ikke nødvendigvis frie (Ziehe, 1983). Hvert enkelt menneske må leve og tumle med sig selv i konstant dialog med refleksiviteten, foreløbigheden, ændringsparatheden og risikotagningen. Vi skal kunne bevæge os ind og ud af forskellige kulturelle rum med en selvfølgelighed og konstant identitetsudviklende proces til følge. Det sætter sine spor hos

børn, unge, voksne og ældre og kan være en udfordring i det (bevægelses) pædagogiske univers. Hvis der er bare kimen af en dialektik til stede, må vi som professionelle kunne pejle i dette kaos af faglige, pædagogiske og også personlige muligheder for fornyelse og udvidet kendskab til betydningshorisonter i det kropslige univers. Mulighederne er mange. Konsekvensen ved at arbejde med dette område er, at vi som undervisere og animatører må investere nye sider af os selv og arbejde med læreprocesser, der også på praksisniveauet tager et fænomenologisk og helhedsorienteret kropssyn alvorligt. Hvis vi for alvor arbejder med kroppens flerdimensionalitet, processualitet og mangetydighed begiver vi os ind i et felt, hvor vi må tumle med risikoen i at også vi går ind i et udforskende landskab. Vi må

acceptere muligheden for at erfaringerne i bevægelsesrummet specielt i forhold til kraft, kropskontakt og dans, kamp og leg kan sætte spor, der rækker langt ud over den formelle faglighed og aktivitetens objektive tidshorisont. Tør vi slippe livet løs og ane spor af kød, blod og kærlighed?

Litteraturhenvisninger

- Argyle, M. (2002) *Körpersprache & Kommunikation*. Junfermann. Paderborn
- Bøje, C. (2002) Idrættens kvaliteter. *KVAN - Et tidsskrift for læreruddannelsen og folkeskolen* 22 (62), pp. 5-16
- Engel, L. (2001) *Krop, psyke, verden*. Højbjerg: Hovedland; København: Institut for Idræt.
- Elias, N. (1976) *Über den Process der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*, bd 2. Frankfurt am Main.
- Gebauer, G. & Wulf, C. (2001). *Kroppens sprog – spil, ritualer, gestik*. København. Gyldendal Uddannelse.
- Goffman, E. (1957). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Indianapolis: Bobbs-Merill.
- Hall, E.T. (1973). *Den skjulte dimension. Menneskets opfattelse og brug af rum*. København: Nyt Nordisk Forlag.
- Huizinga J. (1993) *Homo ludens* (2.udg.) København. Gyldendal
- Jørgensen, C.R. (2002). *Psykologien i senmoderniteten*. København: Hans Reitzel.
- Kayser Nielsen, N (1997) *Krop og kulturanalyser. Den levede og konstruerede krop*. Odense Universitetsforlag.
- Lorenzer, A. (1986) *Kulturanalysen, psychoanalytischen Studien zur Kultur*. Fischer Wissenschaft
- Lorenzer, A. (1981) *Das Konzil der Buchhalter. Die Zerstörung der Sinnlichkeit*. Europäische Verlagsanstalt.
- Merleau-Ponty, M. (1994) *Kroppens fænomenologi*. København. Det lille forlag.
- Nagbøl, S. (1994) *Berøvende arkitektur. En oplevelsesanalyse af arkitektmuseet i Frankfurt am Main*. Arkitektens forlag.
- Rønholt, H., Holgersen, S.-E., Fink-Jensen K. & Nielsen, A.M. (2003). *Video i pædagogisk forskning – krop og udtryk i bevægelse*. Højbjerg: Hovedland; København: Institut for Idræt.
- Sabetti S. (1986). *Wholeness Principle*. Sherman Oaks, CA: Life Energy Media.
- Sabetti, S. (2001). *Life Energy Process, Forms – Dynamics - Principles*. München: Life Energy Media.
- Sparkes, A. (2003) Bodies, Identities, Selves: Autoethographic Fragments and Reflections in T. Denison & P. Markula (eds) *Moving Writing: Crafting Movement in Sport and Research* (pp. 51-76) New York. Peter Lang.
- Tønnes Hansen, J. (2000) Identitet og integritet. Aspekter ved unges identitetsdannelse i en kulturelt frisat epoke i Knudsen, A & Nejt Jensen, C. *Ungdomsliv og læreprocesser i det moderne samfund*. Billesø og Balzer.
- Winther, H., Engel L., Nørgaard, M.B., Herskind, M. (2001/2002). *Fodfæste og himmelkys – undervisning i rytmisk bevægelse, gymnastik og dans*. Højbjerg: Hovedland; København: Institut for Idræt.
- Zahavi, D. (2003). *Fænomenologi*. Frederiksberg: Samfundslitteratur / Roskilde Universitetsforlag.
- Ziehe, T & Stubenrauch (1983) *Ny ungdom og usædvanlige læreprocesser*. Politisk revy 1983.